

Михайло Коцюбинський

Вибрані твори

Тіні забутих предків

Іван був дев'ятнадцятою дитиною в гуцульській родині Палійчуків. Двадцятою і останньою була Анничка.

Не знати, чи то вічний шум Черемошу і скарги гірських потоків, що сповняли самотню хату на високій кичері¹, чи сум чорних смерекових лісів лякав дитину, тільки Іван все плакав, кричав по ночах, погано ріс і дивився на неньку таким глибоким, старече розумним зором, що мати в тривозі одвертала од нього очі. Не раз вона з ляком думала навіть, що то не од неї дитина. Не «сокотилася» баба при злогах, не обкурила десь хати, не засвітила свічки — і хитра бісиця встигла обміняти її дитину на своє бісеня.

Туго росла дитина, а все ж підростала, і не стямились навіть, як довелося шить їй штани. Але так само була чудна. Дивиться перед себе, а бачить якесь далеке і не відоме нікому або без причини

¹ Безлісній горі.

кричить. Гачі² на йому спадають, а воно стоїть серед хати, заплющило очі, роззявило рота і верещить.

Тоді мати виймала люльку з зубів і, замахнувшись на нього, люто гукала:

— Ігі на тебе! Ти, обмініннику. Щез би у озеро та в тріски!..

І він щезав.

Котивсь зеленими царинками³, маленький і білий, наче банька кульбаби, безстрашно забирався у темний ліс, де гаджуги⁴ кивали над ним галузками, як ведмідь лабами.

Звідси дивився на гори, близькі й далекі верхи, що голубіли на небі, на смерекові чорні ліси з їх синім диханням, на ясну зелень царинок, що, мов дзеркала, блищали в рамах дерев. Під ним, в долині, кипів холодний Черемош. По далеких горбах дрімали на сонці самотні оселі. Були так тихо і сумно, чорні смереки безперестанку спускали сум свій в Черемош, а він ніс його долом й оповідав.

— Іва!.. Мо-ой! — гукали на Івана од хати, але він того не слухав, збирав малини, пукав з

² Штани.

³ Царинка — обгороджений сінокіс близько од оселі.

⁴ Смереки, рід наших ялинок.

листочків, робив свистілку або пищав у травинку, намагаючись вдати голоси птахів та всі ті згуки, що чув у лісі. Ледве помітний в лісовім зелі, збирав квітки і косичив ними свою кресаню⁵, а утомившись, лягав десь під сіном, що сохло на островах⁶, і співали йому до сну та й будили його своїм дзвоном гірські потоки.

Коли Іванові минуло сім літ, він уже дивився на світ інакше. Він знав вже багато. Умів знаходити помічне зілля — одален, матриган і підойму, розумів, про що канькає каня, з чого повсталала зозуля, і коли оповідав про все те вдома, мати непевно позирала на нього: може, воно до нього говорить? Знав, що на світі панує нечиста сила, що аридник⁷ править усім; що в лісах повно лісовиків, які пасуть там свою маржинку⁸: оленів, зайців і серн; що там блукає веселий чугайстир, який зараз просить стрічного в танець та роздирає нявки; що живе в лісі голос сокири. Вище, по безводних далеких недеях⁹, нявки розводять свої безконечні

⁵ Бриль.

⁶ Острива — суха смерека з галузками, на якій сушиться сіно.

⁷ Злий дух.

⁸ Худоба.

⁹ Диких верхах гір.

танки, а по скелях ховається щезник. Міг би розказати і про русалок, що гарної днини виходять з води на берег, щоб співати пісень, вигадувать байки і молитви, про потопельників, які по заході сонця сушать біде тіло своє на каменях в річці. Всякі злі духи заповнюють скелі, ліси, провалля, хати й загороди та чигають на християнина або на маржину, щоб зробити їм шкоду.

Не раз, прокинувшись уночі, серед ворожої тиші, він тремтів, сповнений жахом.

Весь світ був як казка, повна чудес, таємнича, цікава й страшна.

Тепер він вже мав обов'язки — його послали пасти корови. Гнав в ліс своїх жовтаню та голубаню, і коли вони потопали в хвилях лісових трав та молодих смеречок і вже звідти обзивались до нього, як з-під води, тужливим дзвоном своїх дзвінків, він сідав десь на узбіччі гори, виймав денцівку¹⁰ і вигравав немудрі пісні, яких навчився од старших. Однак та музика не вдовольняла його. З досадою кидав денцівку і слухав інших мелодій, що жили в ньому, неясні і невловимі.

Знизу підіймався до Івана і затоплював гори глухий гомін ріки, а в нього капає од часу до часу прозорий дзвін колокольця. З-за галузки смереки виглядали зажурені гори, напоєні сумом тіней од

¹⁰ Сопілка.

хмар, що все стирали біду усмішку царинок. Гори щохвилини міняли свій настрій: коли сміялась царинка, хмурився ліс. І як трудно було вдивитись в те рухливе обличчя гір, так трудно було дитині спіймати химерну мелодію пісні, що вилась, тріпала крильцями коло самого вуха і не давалась.

Одного разу він покинув свої корови і подряпавсь на с амий грунь¹¹. Ледве помітною стежкою підіймався вище і вище, поміж густі зарослі білої папороті, колючої ожини й малини. Легко перескакував з камінця на камінчик, перелазив через повалені дерева, продирався крізь гіллячки кущів. За ним підіймався з долини вічний шум річки, росли гори, і вже вставав на крайнебі блакитний привид Чорногори. Довгі плакучі трави крили тепер боки гори, дзвінки корів обзивались, як далеке зітхання, все частіше попадалось велике каміння, що далі, на самім вершку, творило хаос поламаних скель, списаних лишаями, здушених у гадючих обіймах корінням смerek. Під ногами в Івана кожний камінь вкривали рудаві мхи, грубі м'які, шовкові. Теплі і ніжні, вони ховали у собі позолочену сонцем воду літніх дощів, м'яко вгинались і обіймали ногу, як пухова подушка.

¹¹ Верх.

Кучерява зелень гогозів і афин¹² запустила своє коріння у глибінь моху, а зверху сипнула росою червоних та синіх ягід.

Тут Іван сів одпочити.

Ніжно дзвеніла над ним хвоя смерек, змішавшись з шумом ріки, сонце наляло злотом глибоку долину, зазеленило трави, десь курився синій димок од ватри¹³, з-за Ігриця оксамитовим гулом котився грім.

Іван сидів і слухав, забувши зовсім, що має доглядати корови.

І ось раптом в сій дзвінкій тиші почув він тиху музику, яка так довго і невловимо вилась круг його вуха, що навіть справляла муку! Застиглий і нерухомий, витягнув шию і з радісним напруженням ловив дивну мелодію пісні. Так люди не грали, він принаймні ніколи не чув. Але хто грав? Навкруги була пустка, самотній ліс і не видно було живої душі. Іван озирнувся назад, на скелі, — і скаменів. На камені, верхи, сидів «той», щезник, скривив гостру борідку, нагнув ріжки і, заплющивши очі, дув у флюяру. «Нема моїх кіз... Нема моїх кіз...» — розливалась жалем флюяра. Та ось ріжки піднялись вгору, щоки надулись і

12 Лісові ягоди.

13 Ватра — вогнище.

розплющились очі. «Є мої кози... Є мої кози...» — заскакали радісно згуки, і Іван з жахом побачив, як, виткнувшись з-за галузок, затрясли головами бородаті цапи.

Він хотів тікати — й не міг. Сидів прикутий на місці і німо кричав од холодного жаху, а коли врешті видобув голос, щезник звинувся і пропав раптом у скелі, а цапи обернулись в коріння дерев, повалених вітром.

Іван гнав тепер вниз, без тями, наосліп, рвав зрадливі обійми ожин, ламав сухі гіллячки, котився по слизьких мхах і з жахом чув, що за ним щось женеться. Нарешті впав. Скільки лежав, не пам'ятає.

Прийшовши до себе і вздрівши знайомі місця, він заспокоївся трохи. Здивований, наслухав якийсь час. Пісня, здавалось, бриніла вже в ньому. Він вийняв денцівку. Зразу йому не йшло, мелодія не давалась. Починав грати спочатку, напружував пам'ять, ловив якісь згуки, і коли врешті знайшов, що віддавна шукав, що не давало йому спокою, і лісом поплила чудна, не відома ще пісня, радість вступила у його серце, залляла сонцем гори, ліс і траву, заклекотіла в потоках, підняла ноги в Івана, і він, пожбурнувши денцівку в траву та взявшись у боки, закрутився в танці. Перебирав ногами, ставав легко на пальці, бив босими п'ятами в землю, щібав голубці, крутився і присідав. «Є мої кози... Є мої

кози...» — щось співало у ньому. На сонячній плямі полянки, що закралась в похмуре царство смерек, скакав біленький хлопчик, немов метелик пурхав зі стебла на стеблину, а обидві корови — жовтаня і голубаня, просунувши голови межі галузки, привітно дивились на нього, жуючи жуйку, та зрідка дзвонили йому до танцю.

Так знайшов він у лісі те, чого шукав.

Вдома, в родині, Іван часто був свідком неспокою і горя. За його пам'яті вже двічі коло їх хати трембі тала трембіта¹⁴, оповіщаючи горам і долам про смерть: раз, коли брата Олексу роздушило дерево в лісі, а вдруге, коли браччік Василь, файний веселий леСінь, загинув у бійці з ворожим родом, посічений топірцями. Се була стара ворожнеча між їхнім родом і родом Гутенюків. Хоч всі в родині кипіли злістю й завзяттям на той диявольський рід, але ніхто не міг докладно розказати Іванові, звідки пішла ворожнеча. Він теж горів бажанням помститись і хапавсь за татову бартку, важку ще для нього, готовий кинутись в бій.

То байка, що Іван був дев'ятнадцятий в батька, а Анничка двадцята. Їхня родина була невелика: старині двоє та п'ятеро дітей. Решта п'ятнадцять спочило на цвинтарі біля церковці.

¹⁴ Довга на сажень сурма з дерева і з кори.

Всі вони були богомільні, любили ходити до церкви, і особливо на храм. Там можна побачитись було з далеким родом, що осівся по околицьніх селах, та й траплялась нагода оддячить Гутенюкам за смерть Василеву та за ту кров, що не раз чюрила з Палійчуків.

Витягалось на йкраще лудіння ¹⁵, нові крашениці, писані кептарі, череси і табівки, багато набивані цвяхом, дротяні запаски, черлені хустки шовкові і навіть пишна та білосніжна гугля, яку мати обережно несла на ціпку через плече. Іван теж дістав нову кресаню і довгу дзьобню, що біла його по ногах.

Сідлались ко ні, і суточками ¹⁶ зеленим верхом ішов пишний похід та закосичував плай гейби червоним маком.

По горах, долами й верхами, тяглися святочно прибрані люди. Зелена отава царинок розцвіталася раптом, вздовж Черемошу плив різнобарвний потік, а десь високо, на чорному запиналі смерекових лісів, жаром горів під ранішнім сонцем червоний дашок гуцульського парасоля. Незабаром Іван побачив стрічу ворожих родів. Вони вже вертали з храму, тато був трохи наптий. Раптом на вузенькій

¹⁵ Одежа.

¹⁶ Суточки — обгороджена гірська стежка.

дорозі, між скелею і Черемошем, зробився тиск. Вози, кінні і піші, чоловіки й жінки — спинились і збились в купу. В лютому Євалті, що зв'язавсь одразу, як вихор, невідомо од чого, заблищали залізні бартки та заскакали перед самим обличчям. Як креміль і криця, стялись роди- Гутенюки з Палійчуками, і перше ніж Іван встиг розібрати, про що їм йдеться, тато розмахнув бартку і вдарив плазом комусь по чолі, з якого бризнула кров, залляла лице, сорочку та пишний кептар. Йойкнула челядь¹⁷, кинулась одтягати. а вже людина з лицем червоним, як його гачі, тяла барткою ворога в голову, і похитнувся Іванів тато, як підтята смерека. Іван кинувся в бійку. Не пам'ятав, що робить. Щось підняло його. Але дорослі потолочили йому ноги, і він не міг протиснутись туди, де бились. Все ще гарячий, роз'юшений злістю, він наскочив з розгону на маленьке дівча, що тряслось з жаху біля самого воза. Ага! Се, певно, Гутенюкова дівка! І, не думавши довго, ударив її в лице. Вона скривилась, притулила руками до грудей сорочку і почала тікати. Іван зловив її коло ріки, шарпнув за пазуху і роздер. Звідти впали на землю нові кісники, а дівчинка з криком кинулась їх захищати. Але він видер і кинув у воду. Тоді дівчинка, зігнута вся, подивилась на нього спідлоба якимсь глибоким

17 Жінота.

зором чорних матових очей і спокійно сказала:

— Нічьо... В мене є другі... май ліпші.

Вона наче його потішала.

Здивований лагідним тоном, хлопець мовчав.

— Мені неня купила нову запаску... і постолі... і мережані капчурі... і...

Він все ще не знав, що сказати.

— Я си обую файно та й буду дівка...

Тоді йому заздрісне стало.

— А я вже вмію грати в денцівку.

— Наш Федір зробив си таку файну фляюру... та й як зайграє...

Іван надувся.

— Я вже щезника бачив.

Вона неймовірно подивилась на нього.

— А нашо ж ти б'єш си?

— А ти нашо коло воза стояла?

Вона подумала трохи, не знаючи, що одповісти, і почала шукать щось за пазухою.

Витягла врешті довгий цукерок.

— Ади!

Половину вкусила, а другу поважним, повним довір'я рухом подала йому.

— На!

Він завагався, але узяв.

Тепер вони вже сиділи рядочком, забувши про вереск бійки й сердитий шум річки, а вона оповідала йому, що зветься Марічка, що пасе вже

дроб'єта¹⁸, що якась Марцинова — сліпа на одно око — покрала у них муку... і таке інше, обом цікаве, близьке і зрозуміле, а погляд її чорних матових очей м'яко поринав у Іваново серце...

І втретє затрембітала трембіта про смерть в самотній хаті на високій кичері: другого дня по бійці помер старий Палійчук.

Тяжкі часи настали в родині Івана по смерті газди. Загніздилося безладдя, спливали гаразди, продавались царинки одна по одній, і маржина десь танула так, як по горах весною сніги.

Але в Івановій пам'яті татова смерть не так довго жила, як знайомість з дівчам, що, скривджене ним безневинно, повним довір'я рухом подало йому половину цукерка. В його давній і безпричинний смуток влилась нова течійка. Вона несвідомо тягла його в гори, носила по сусідніх кичерах, лісах і долинах, де б він міг стріти Марічку. І він стрівся нарешті з нею: пасла ягнята.

Марічка його прийняла, як би давно сподівалась: він буде з нею пасти овечки. А й справді! Нехай жовтаня та голубаня для себе б'ють в колокільці та вирікують в лісі, а він йме пасти її ягнята.

І як вони пасли!

Білі ярки, забившись у холодок під смереку,

18 Вівці.

дивились дурними очима, як качались по мхах двоє дітей, дзвонячи в тиші молодим сміхом. Втомившись, вони забирались на біле каміння і лячно зазирали звідти у прірву, з якої стрімко підіймався у небо чорний привид гори і дихав синню, що не хтіла тануть на сонці. В щілині поміж горами летів в долину потік і тряс по каміннях сивою бородою. Так було тепло, самотньо і лячно у віковичній тиші, яку беріг ліс, що діти чули власне дихання. Але вухо уперто ловило і побільшало до найбільших розмірів усякий згук, що мусив жити в лісі, і їм часом здавалось, що вони чують чийсь хід потайний, глухе гупання барди, хекання втомлених грудей.

— Чуєш, Іва? — шепотіла Марічка.

— Чому б не мав чути? А чую.

Вони обоє знали, що то бродить по лісі невидима сокира, гупа об дерева і хека з втомлених грудей.

Ляк проганяв їх звідти в долину, де потік плив спокійніше. Вони робили собі курбало у потоці, глибоке місце, і, роздягшись, бовтались в нім, як двоє лісних звірят, що не знають, що таке сором. Сонце спочивало на їх яснім волоссі і било в очі, а льодова вода потоку щипала тіло.

Марічка перша змерзала і пускалася бігти.

— Стій, — гукав на неї Іван, — звідки ти?

— З Я-вор-рова, — цокотіла зубами синя

Марічка.

— А чия ти?

— Ковальова.

— Бувай здорова, ковальова! — щипав її Іван і пускавсь доганяти, аж поки потомлені, але загірті, не падали на траву.

В тихім плесі потічка, над яким горів царівник сонячним світом та синів лабуштан низкою черевичків, жалібно кумкали жаби.

Іван нахилився понад потоком і питав жабу:

— Кума-кума, шо-с варила?

— Бурак — борщ. Бурак — борщ. Бурак — борщ... — крєктала Марічка...

— Бураки-ки-ки!

Бураки-ки-ки!

Бураки-ки-ки! — верещали обоє, заплющивши очі, аж жаби здивовано мовкли.

І так вони пасли, що не раз розгубили овечки.

Коли вони старшими стали, забави були вже інші.

Тепер Іван був уже леСінь, стрункий і міцний, як смерічка, мастив кучері маслом, носив широкий черес і пишну кресаню. Марічка теж вже ходила в заплітках, а се значити мало, що вона вже готова й віддатись. Не пасли більше вкупі ягнята і стрічались лиш в свято або в неділю. Сходились коло церкви або десь в лісі, щоб стариня не знала, як кохаються діти. ворожих родів. Марічка любила, коли він грав на флюяру. Задуманий все, встромляв

очі кудись поза гори, неначе видів, чого не бачили другі, прикладав мережану дудку до повних уст, і чудна пісня, якої ніхто не грав, тихо спадала на зелену отаву царинок, де вигідно послали свої тіні смереки. Холодно було і мороз йшов поза шкуру, коли вилітали перші свистячі згуки. Наче зими лежали по мертвих горах. Та ось з-за гори встає вже бог-сонце і вкладає свою голову в землю. Зрушились зими, збудились води, і задзвеніла земля од співу потоків. Розсипалось сонце пилом квіток, легким ходом ідуть по царинках нявки, а під ногами у них зеленіє перша трава. Зеленим духом дихнули смереки, зеленим сміхом засміялися трави, на всьому світі тільки дві барви: в зеленій — земля, в блакитній — небо... А долем Черемош мчить, жене зелену кров гір, неспокійну й шумливу...

Трембіта!.. Туру-рай-ра... Туру-рай-ра...

Заграло серце у вівчарів, заблеяли вівці, учувши пашу... Шумить шваром полонина холодна, а з диких ломів, з гайна, встає на задні лаби ведмідь, пробує голос і вже бачить заспаним оком свою по живу.

Б'ють плови¹⁹ весняні, ричать громом гірські верхи — і дух злого холодом віє од Чорногори... а тут раптом з'являється сонце — праве боже лице — і вже дзвенить у коси, що кладуть сіно в поліг. З

¹⁹ Негода, дощі.

гори на гору, з поточка в поточок пурха коломийка,
така легенька, прозора, що чуєш, як од неї за
плечима тріпають крильця...

Ой прибігла з полонинки
Білая овечка —
Люблю тебе, файла любко,
Та й твої словечка...

Тихо дзвонить хвоя смерек, тихо шепчуть ліси
холодні сні літньої ночі, плачуть дзвінки коров, і
гори безперестанку спускають сум свій в потоки.

З лускотом й зойком летить десь в долину
зрубане дерево в лісі, аж гори одвітно зітхають, — і
знову плаче трембіта. Тепер вже на смерть...
Спочив хтось навіки по тяжкій праці. Закувала
зозуленька та й коло Менчила... от тепер вже
співаночка комусь си скінчила...

Марічка обзивалась на гру флюяри, як самичка
до дикого голуба, — співанками. Вона їх знала
безліч. Звідки вони з'являлись — не могла б
розказати. Вони, здається, гойдалися з нею ще у
колисці, хлюпались у купелі, родились у її грудях,
як сходять квітки самосійні по сіножатах, як
смереки ростуть по горах. На що б око не впало, що
б не сталось на світі: чи пропала овечка, полюбив
леЄїнь, зрадила дівка, заслабла корова, зашуміла
смерека — все виливалось у пісню, легку і просту,

як ті гори в їх давнім, первіснім житті.

Марічка і сама вмiла складати пісні. Сидячи на землі, поруч з Іваном, вона обіймала свої коліна і потиху гойдалася в такт. Її круглі литки, опалені сонцем і од колін голі до червоних онучів, чорніли під полою сорочки, а повні губи мило ламались, коли вона починала:

Зозулька ми закувала сива та маленька.

На все село іскладена пісенька новенька...

Маріччина пісня оповідала всім добре знайому подію, ще свіжу: як зчарувала Андрія Параска, як він вмирав од того та навчав не любити чужі молодиці. Або про горе матері, якої син загинув у лісі, придушений деревом. Пісні були сумні, прості і ревні, аж краяли серце. Вона їх звичайно кінчала:

Ой кувала ми зозулька та й коло потічка.

А хто ісклав співаночку? Йванкова Марічка.

Вона давно вже була Іванкова, ще з тринадцяти літ. Що ж в тому дивного було? Пасучи вівці, бачила часто, як цап перчить козу або баран валує вівці, — все було так просто, природно, відколи світ світом, що жадна нечиста думка не засмітила їй серця. Правда, кози та вівці стають од

того кітні, але людям помагає ворожка. Марічка не боялась нічого. За поясом, на голім тілі, вона носила часник, над яким пошептала ворожка, їй ніщо тепер не зашкодить. На згадку про се Марічка лукаво осміхалась до себе і обіймала Івана за шию.

— Любчику Іванку! Ци будемо в парі усе?

— Єк бог даст, моє солодашко.

— Ой, ні! Велику пізьму має у серці стариня наша. Не набутися нам.

Тоді його очі темніли і груз топірець в землю.

— Я не требую їхнею згодою. Най що хоче роб'є, а ти будеш моєю.

— Ой мой-мой! Шо ти говориш...

— Шо чуєш, душко.

І наче на злість старині він на танцях вимахував дівкою так, що аж постолі розсідались.

Однак не все так складалось, як думав Іван. Газдівство його руйнувалось, вже не було коло чого усім робити і треба було йти в найми.

Жура гризла Івана.

— Мушу йти в полонину, Марічко, — сумував, він задалегідь.

— Шо ж, йди, Іванку, — покірно обзивалась Марічка. — Така нам доля судилась...

І вона співанками косичила їх розлучення, їй було жалко, що надовго перервуться їхні стрічі в тихому лісі. Обіймала за шию Івана та, тулячи до його лиця біляву головку, стиха співала йому над

ВУХОМ:

Ізгадай мні, мій миленький,
Два рази на днину,
А я тебе ізгадаю
Сім раз на годину.

— Ізгадаєш?

— Ізгадаю, Марічко.

— Нічьо! — потішала вона його. — Ти меш, сарако, вівчарити, я му сіно робити. Вилізу на копицу та й си подивлю в гори на полонинку, а ти мені затрембітай... Може, почую. Як муть мряки сідати на гори, я сяду та й си заплачу, що не видно, де пробуває милий. А як в погожу нічку зазоріє небо, я му дивитись, котра зірка над полонинков — тоту бачить Іванко...

Тільки співати залишу...

— Чьому? Співай, Марічко, не втрачай веселості свої, я си хутко поверну.

Але вона тільки сумно головою хитала.

Співаночки мої милі,
Де я вас подію?
Хіба я вас, співаночки,
Горами посію, —
стиха обізвалась до нього Марічка.
Гой ви мете, співаночки,

Горами співати,
Я си буду, молоденька,
Сльозами вмивати.
Марічка зітхнула і ще сумніше додала:
Ой як буде добра доля,
Я вас позбираю,
А як буде лиха доля,
Я вас занехаю...

— Отак і мені... Може, і занехаю...

Іван слухав тоненький дівочий голос і думав, що вона давно вже засіяла гори співанками своїми, що їх співають ліси й сіножаті, ґруні й полонини, дзвонять потоки і виспівує сонце... Але прийде пора, він поверне до неї, і вона знов позбирає співанки, щоб було одбуть чим весілля...

* * *

Теплим весняним ранком Іван ішов в полонину.

Ліси ще дихали холодками, гірські води шуміли на скоках, а плай²⁰ радісно підіймався у гору поміж воринням²¹. Хоч йому тяжко було

²⁰ Гірська стежка.

²¹ Огорожа з дерев'яних лат.

покидати Марічку, а проте сонце і та шумлива зелена воля, що підпирала верхами небо, вливали в нього бадьорість. Він легко стрибав з каменя на камінь, наче гірський потік, і вітав стрічних, аби тільки почути свій голос:

— Слава Ісусу!

— Навіки слава.

По далеких горбах самотіли тихі гуцульські оседки, вишневі од смерекового диму, яким прокурились, г острі дашки оборогів²² з запашним сіном, а в долині кучерявий Черемош сердито поблискував сивиною та світив попід скелі недобрим зеленим вогнем. Переходячи потік за потоком, минаючи хмурі ліси, де озивалась часом дзвінком корова або білиця сипала вниз під смереку об'їдки шишок, Іван піднімався все вище. Сонце починало пекти, і кам'яниста доріжка мулила ноги. Тепер вже хати попадалися рідше. Черемош простягся в долині, як срібна нитка, і шум його сюди не доходив. Ліси уступали місце гірським сіножатям, м'яким і повним. Іван брів серед них, як по озерах квіток, нагинаючись часом, щоб закосичить кресаню жмутком червоної грані або блідим вінком невістульки. Вниз западалися боки гори у глибокі чорні ізвори, звідки родились холодні потоки, куди не ступала людська нога, де

²² Повітка на сіно.

плекався тільки бурій ведмідь, страшний ворог маржини — «вуйко». Вода попадалася рідше. Зате як припадав він до неї, коли знаходив потік, той холодний кришталь, що омивав десь жовті корні смерек і аж сюди приносив гомін лісів! Коло такого поточна якась добра душа лишала горнятко або коновочку гусянки.

А стежка вела все далі, кудись у ломи, де гнили одна на одній голі колючі смереки, без кори й хвої, як кістяки. Пусто і дико було на тих лісових кладовищах, забутих богом й людьми, де лиш готури гутіли та вились гадюки. Тут була тиша, великий спокій природи, строгість і сум. За плечима в Івана росли вже гори і голубіли удалині. Орел здіймався з кам'яних шпиць, благословляючи їх широким розмахом крил, чулось холодне полонинське дихання, і розросталось небо. Замість лісів тепер слався землею жереп, чорний килим повзучих смерек, в якому плутались ноги, і мхи одягали камінь зеленим шовком. Далекі гори одкривали один за одним свої верхи, вигинали хребти, вставали, як хвилі в синьому морі. Здавалось, морські буруни застигли саме в ту мить, коли буря підняла їх з дна, щоб кинуть на землю та заллять світ. Вже синіми хмарами підпирали крайнебо буковинські верхи, оповились блакиттю близькі Синиці, Дземброня і Біла Кобила, курився Ігрець, колола небо гострим шпилем Говерля, і

Чорногора важким своїм тілом давила землю.

Полонина! Він вже стояв на ній, на сій високій луці, вкритій густою травою. Блакитне море збурених гір обляло Івана широким колом, і здавалось, що ті безконечні сині вали таки ідуть на нього, готові впасти до ніг.

Вітер, гострий, як наточена бартка, бив йому в груди, його дихання в одно зливалось із диханням гір, і гордість обняла Іванову душу. Він хотів крикнута на всі легені, щоб луна покотилась з гори на гору, аж до крайнеба, щоб захитати море верхів, але раптом почув, що його голос пропав би у сих просторах, як комариний писк...

Треба було спішити.

За горбком, у долині, де вітер не так дошку ляв, він знайшов стаю²³, закопчену димом. Діра у стінці для диму чорніла холодним отвором. Загороди на вівці стояли порожні, і вівчарі порались там, щоб було де ночувати при вівцях. Ватаг зайнятий був добуванням живого вогню.

Заклавши в одвірки скалку, двоє людей перетягли ремінь, від чого скалка крутилась й скрипіла.

— Слава Ісусу! — привітався Іван.

Але йому нічого не оновили.

²³ Дерев'яний намет, в якому живуть вівчарі та роблять сир (будз, бриндзю).

Так само фуркала скалка, і двоє людей, скуплені й строгі, тим самим рухом перетягали ремінь. Скалка починала куритись, і скоро маленький вогник вискочив з неї та запалав з обох кінців. Ватаг побожно підняв вогонь і встроїв в ватру, зложену коло дверей.

— Навіки слава! — обернувся він до Івана. — Тепер маєм живий вогонь, а доки ме він горіти, ні звір, ні сила нечиста не озьмеся маржини та й нас, ирщених...

І завів Івана до стаї, де од пор ожніх бербениць, путин²⁴ та голих лавиць йшов запах пустки.

— Завтра приженуть нам худібку, коли б допоміг панбіг усю людям віддати, — обізвавсь ватаг і розповів, що Іван має робити.

Щось було спокійне, навіть величне в мові та в рухах полонинського газди.

— Мико!.. — гукнув він у двері. — А розклади борше ватру у стаї...

Тонкий кучерявий Микола, з повним жіночим обличчям, вніс в стаю вогонь.

— Ти ж хто, браччіку, будеш — вівчар? — зацікавивсь Іван.

— Ні, я спузар, — одкрив зуби Микола, — маю пильнувати ватри, аби не згасла через все літо,

²⁴ Дерев'яна посудина.

бо була б біда!.. — Він навіть з жахом озирнувся навколо. — Та й піти до потоку води, та й у ліс дров...

Тим часом ватра розгоралась на полонині. Повним поваги рухом, як давній жрець, підкидав ватаг до неї сухі смереки та свіжу хвою, і синій дим легко здіймався над нею, а далі, кинутий вітром, зачеплявся за гори, перетинав чорну смугу лісів та стелився по далеких блакитних верхах.

Полонина починала своє життя живим негасимим вогнем, що мав її боронити од всього лихого. І, наче знаючи се, вогонь вивсь гордо своїм гадючим тілом та дихав усе новими клубами диму...

Чотири сильних вівчарки, поклавши в траву свої кожухи, дивились задумливо в гори, готові в одну хвилину скочить на ноги, показати зуби та наїжити шерсть.

День уже гас. Гори міняли своє блакитне убрання на рожеві з золотом ризи.

Микола кликав вечерять.

Тоді зійшлись до стаї всі вівчарі і сіли біля живого вогню, щоб в мирності з'їсти свою першу полонинську кулешу...

* * *

Яка ж тота полонинка повесні весела, як

овечки у ню ідуть із кожного села!..

Високий ватаг, наче дух полонини, обходить з вогнем стоїще. Обличчя в нього поважне, як у жерця, ноги ступають твердо й широко, а дим з головешки фурка за ним крилатим змієм. На воротах стоїща, куди мають переходити вівці, ватаг кида вогонь, а сам наслухав. Він чує хід полонинський не тільки вухом. Він серцем чує, як з глибоких долин, де киплять ріки та рвуть береги, з тихих осель і царинок котиться вгору, на поклик весни, жива хвиля худібки і під ногами її радо зітхає земля. Він чує далеке дихання отари, ричання корів і ледве вловимий голос пісень. А коли врешті показалися люди і підняли угору довгі трембіти, позолочені сонцем, щоб привітати полонину серед синіх верхів, коли заблеяли вівці і шумливим потоком залляли всі загороди, ватаг впав на коліна та підняв руки до неба. За ним схилились до молитви вівчарі й люди, що пригнали маржину. Вони прохали у бога, щоб вівця мала гаряче серце, як гарячий вогонь, який переступала, щоб господь милосердний заступив християнську худібку на росах, на водах, на всіх переходах од всякого лиха, звіра й припадку. Як допоміг бог зібрати худібку до купи, щоб так допоміг усю людям віддати...

Ласкаво слухало небо простосердечну молитву, добродушно хмурився Бескид, а вітер, пролітаючи далі, старанно вичісував трави на

полонині, як мати дитячу головку...

* * *

Полонинко, верховинко, чимесь так згорділа, чи не тими овечками, щось тільки уздріла?

— Гісь! Гісь! — підганяє ззаду вівчар. Вівці ліниво згинають коліна, тремтять на тонких ніжках і трусять вовну. — Гісь! Гісь!.. — Голі морди, з старечим виразом зануди, одкривають слиняві губи, щоб поскаржитись бозна-кому: «Бе-е... ме-е...» Два вівчарі ведуть перед. Червоні гачі мірно розтинають повітря, од руху киває на ході за кресанею квітка, — Бир-бир!.. — Вівчарки нюхають вітер і одним оком скося поглядають на вівці, чи все в порядку. Треться вовна об вовну, біла об чорну, хвилюють пухнаті хребти, як дрібні в озері хвилі, і драгліє отара. — Птруа... птруа!.. — Горляний поклик все навертає крайніх в отару, тримає повідь у берегах. Гори голубіють навколо, як море, вітер громадить на небі хмари. Тремтять кучеряві овечі хвости, а голови всі нахилились, і білі плескаті зуби вигризають у корінь солодку бриндушу, храбуст або рожевий горішок. — Бир! Бир!.. — Стелить отарі під ноги полонина свій килим, а вона накриває її рухомим рябим кожухом. Хрум-хрусь... Бе-е... ме-е!.. Хрусь-хрусь... Тіні од хмар бродять по ближчих горбах, пересувають їх з місця на місце.

Ходять, здається, гори, як вали в морі, і тільки далекі непорушно голубіють на місці. Сонце залляло овечу вовну, розклавшись веселкою в ній, запалило трави зеленим вогнем, за вівчарями ідуть довгі їх тіні. — Птруа... Птруа!.. — Хрум-хрусь... хрусь-хрусь... Нечутно ступають пастухи в постолах, котиться м'яко вовниста хвиля по полонині, а вітер почина грати на далеких воринні. Дз-з... — тонко співає він в одколоту скалку, докучно бринить, як муха. Дз-з... — обзивається грубо друге вориння, наводячи сум. Хмари все прибувають. Вони вже закрили півнеба, гасне далекий Beskid, і чорніє, і похмурніє в тінях, немов удівець, а полонина ще молодіє. І питається вітер тонко в воринні: «Чому ти ся бай не жениш, високий Beskide?» — «Бо зелена полонинка за мене не піде», — сумно зітхає Beskid. Блакитне небо замазалось сірим, море гір потемніло, полонина погасла, і отара овець повзе по ній, як сірий лишай. Холодний вітер розправля крила і б'є ними у груди попід кептар. Так трудно дихать, що хочеться обернутись до нього спиною. Хай б'є... Тонко заводить вориння, як муха в тенетах, скиглить біль нестерпучий, плаче самотній сум... Дз-з... дзи-и... Невгавуче, безперестанку. Висотує жили і крає ножем по серці. Хтів би не слухать, але не можна, хтів би втекти — та де? Гісь-гісь!.. А ти куди?... Шляг би ті трафив! Бир-бир!.. Мурко!.. Але Мурко

вже навертає. Обганяє вівцю, вітер настобурчив на ньому шерсть, а він зловив вже зубами за карк вівцю і кинув в отару. Дз-з-и и... Дз-зі-і-і... Так зуби болять одноманітним і нестерпучим болем. Зціпив би зуби й замовк. Боли. Дзичи, пек ті та цур! Що воно плаче? Відай, се «той», бодай скаменів!.. Отак, здається, впав би на землю, безсилий, затулив вуха руками та би заплакав... Бо вже не годен... Дз-з-и-и... Дзі-у-у!.. Йой!..

Іван виймає флюяру і дме у неї що має сили, але «той», навіжений, сильніший за нього. Летить од Черногори, як розгнузданий кінь, б'є копитами трави і розмечує гривною згуки флюяри. А Черногора, мов відьма, блима за ним більмом — сніговим полем з-під чорних розпатланих кіс і лякає. Дз-и-и... Дзі-у-у!..

Закотилися вівці в долинку, і тут тихіше.

На сірому небі показалось блакитне озерце. Остра полонинська трава сильніше запахла. Озерце в небі виступа з берегів і вже широко розлило води. Заголубіли знову верхи, а всі долини налились золотом сонця.

Іван дивиться вниз. Там десь, між горами, де люди, по зеленій отаві походжають білі ноги Марічки. її очі звернені десь на полонину. Чи співає свої співанки? А може, справді порозсівала по горах, вони зійшли квітками, а Марічка замовкла?

Ой як будуть вівчарики
Білі вівці пасти,
Будуть мої співаночки
За кресаню класти... —

згадується йому милий дівочий голос, і він зриває квітку та закосичує нею кресаню.

Птруа... птруа... Сонце пече. Робиться душно. Котяться вівці, пирхають на бігу, кривлять старечі губи, щоб краще стяти зубами солодкий храбуст, та лишають по собі свіжі бабельки. Хрусь-хрусь... хрум-хрум... Треться вовна об вовну, біла об чорну, хвилюють хребти, як в озері хвильки...

Бе-е... ме-е... а собаки усе тримають отару у берегах.

Потомились вівчарки. Лягають і носять боками в траві. На довгий червоний язик, що звиса між іклами, сідають мухи.

— Бир-бир! — сердито гукає Іван, і вже собаки при вівцях.

Далеко, на полонині, під густим лісом, пасуться корови. Бовгар²⁵ сперся в задумі на довгу трембіту.

Так поволі тягнеться час. Гірське повітря прополоскало груди, хочеться їсти. І як самотньо!

²⁵ Коров'ячий пастух.

Стоїш тут маленький, як бадиліна у полі. Під ногами зелений острів, що його обливають блакитні води далеких гір. А там, по суворих диких верхах, десь у безводах, в безслихах, гніздиться всяка мара, ворожа сила, з якою тяжко боротись. Лиш одно — сокотися...

Гісь-гісь! Трусяться вівці зеленим полем, м'яко ступають по траві постолі... Тиша така, що чути, як кров тече в жилах... Сон налягає. Кладе м'якеньку лапу на очі і на лице і шепче до вуха: спи... Вівці тануть перед очима... от вже з овець стали ягнята, а от нічого нема. Поплили трави, як зелена вода. Приходить Марічка. Ой не обдуриш, небого, ой ні... Іван знає, що то лісна, а не Марічка, що то вона надить його. Щось тягне його за нею! Не хоче, а вже пливе, як пливуть трави зеленим потоком...

І раптом дике передсмертне ревіння корови викидав його зі сну. Що? Де? Бонгар як стояв, опершись трембітою в землю, так і застиг. Рудий бугай вдарив ногами в землю, зігнув воласту шию і підняв хвіст. Він вже мчить на той крик, високо скаче і рве ногами траву. Ріже ногами повітря. Бовгар стрепенувся і поспішав за ним до лісу. Бахнув у лісі стріл. Бах-бах-бах... — заgrimіли з рушниць верхи. Бах-бах-бах... — озвались дальші, і все німів. Тиша.

«Певно, „вуйко“ зарізав корову», — дума Іван

і пильніше оглядає свою отару.

— Птруа-птруа... — Сонце наче заснуло, вітер затих і перенісся з землі на небо. Він вже громадить там хмари, таке саме збурене море верхів, яке бачив круг полонини. В безконечних просторах загинув час, і не знати, чи день стоїть, чи минає...

Раптом до вуха долітав давно жданий поклик трембіти. Він приносить од стаї запах кулеші та диму і довгим мелодійним тремтінням оповідав, що кошари чекають на вівці...

— Гісь-гісь... — Мечуться пси, блеють овечки і ллються перистим потоком в долину, трясучи вим'ям, обважнілим од молока...

* * *

Вже третю добу сів на полонині дрібний мачканий дощик. Закурились верхи, закуталось небо, і в сірій мряці пропали гори. Вівці ледве ходили, важкі, повні водою, як губка; одежа на вівчарях стала холодна й цупка. Тільки й спочинку було, що під дашком у струнці²⁶ під час доїння.

Іван сидить, опершись плечима в дошку, а ногами стискає дійницю. Біля нього — чорний

²⁶ Струнка — намет для доїння овець.

пелехатий козар²⁷, що за кожним словом клене, а там ще вівчарі. Нетерплячі дроб'єта, яким прибува молоко, пруться з загороди у струнку, щоб їх швидше здоїли. Але ж бо почекайте, сараки, бо так не йде... Лиш по одній...

— Рист! — сердито кидає ззаду гонінник в овечий лемент та хльоска мокрим прутом. — Рист! Рист!.. — підбадьорюють вівчарі та одхиляють коліна од дірки, кудою скаче у струнку вівця. — А! Бодай бис... — клене козар і не кінчає: ану скажеш в таку годину!

Навиклим рухом Іван хапа вівцю за хребет і тягне до себе задом понад широку дійницю. Покірно стоїть вівця, не вигідно розчепірівши ноги, гака дурна, і слуха, як дзюрить з неї молоко у дійницю. — Рист! — хльоска ззаду гонінник. — Рист! Рист! — покликають і собі вівчарі. Здоєні вівці, немов стуманілі, падають в загороді на камінь, кладуть голову на лапки і кривлять голі старечі губи. — Рист! Рист!.. — Іванові руки безперестанку мнуть тепле овече вим'я, одтягають дійки, а по руках в нього тече молоко, що пахне лоєм і підіймає з дійниці масну солодку пару. — Рист! Рист! — Вскакують вівці як очманілі, розчепірюють над дійницями ноги, і десять вівчарських рук мнуть тепле вим'я. Жалібно плаче

²⁷ Козар — козячий пастух.

мокра отара по сей і той бік струнки, падають в загороду знесилені вівці, а густе молоко дзвінко дзюрить в дійницю та затікає теплим струмочком аж за рукав. — Рист! Рист!..

Козар сміється очима до своїх кіз. Вони не те, що овечки, в них гостре серце. Не падають трупом, як плохі вівці, а твердо стоять на тоненьких ногах. Цікаво підняли рижки і дивляться в мряку, наче крізь неї щось бачать, і так бадьоро трясуться у них тоненькі борідки...

* * *

Опустіли кошари. Тиша і пустка. Може, там десь в глибоких долинах, звідки гори починають рости, і лунають сміх людський та голоси, але у се віриться мало. Тут, в полониш, де небо накриває безлюдні простори, що живуть в самотині тільки для себе, вікує тиша.

Лиш в стаї тріщить негасимий погонь і все висилає синій дим свій на мандри. Здоєне молоко важко спочиває в дерев'яній посуді, над ним схилився ватаг. Він в же його заправив. З подри²⁸, де сохнуть великі круглі боханці будзу, повіває на ватага вітер, але не може прогнати зі стаї запаху вугля, сиру і овечої вовни. Бо тим самим пахне і

28 Полиці під дахом.

ватаг. Нові бербениці й барильця німують в кутку, хоч тільки запукай до них — і обізветься голос, що там жиє. Холодна жентиця²⁹ світить з коновки зеленим оком. Ватаг сидить серед свого начиння, як батько серед дітей. Все воно — чорні лавки і стіни, ватра і дим, будз, бербериці й жентиця, — все воно близьке і рідне, на всьому спочила його тепла рука.

Молоко вже гусне, але ще йому не пора. Тоді ватаг вийма з-за череса цілий жмуток дерев'яних колодок і починав читати. Там закарбовано все, в тій дерев'яній книзі, хто скільки має овець і що кому належить. Турбота зсува йому брови, а він уперто чита: «Мосійчук має штирнадцять дроб'ет, а му належит...»

За стінкою стаї спузар виводить:

Питається у баранця
Круторіжка вівця:
Ци ти вродиш, баранчику,
Зеленого сінця?

— Розспівався! — сердиться ватаг і наново перелічує карби.

Не знаєш ти, круторіжко,
Яка буде зима,

²⁹ Сироватка.

Ци ти вийдеш, ци не вийдеш

З полонинки жива, —

докінчує спузар у сінях і входить в стаю.

Закопчений, чорний, згинається над вогнем, і білі зуби блищать у нього. Вогонь потріскує стиха.

Молоко в путині жовкне і гусне. Ватаг схилився над ним скуплений, навіть суворий. Розщібає поволі рукава і по сам лікоть занурює в нього свої голі, зарослі волоссям руки. І так застигає над молоком...

Тепер має бути тихо у стаї, двері замкнені, і навіть спузар не сміє кинуть оком на молоко, поки там твориться щось, поки ватаг чаклує. Все наче застигло в німому чеканні, бербениці затаїли у собі голос, притаїлись будзи на полицях, поснули сном чорним стіни і лави, вогонь ледве диха, і навіть дим соромливо тікає в вікно. Тільки по легкому рухові жил на ватагових руках помітно, що насподі в посуді одбувається щось. Руки оживають потроху, то підіймаються вище, то опускаються нижче, закруглюють лікті, щось плещуть, бгають та гладять там всередині, і раптом з дна посуду, з-під молока, підіймається кругле сирове тіло, що якимсь чудом родилось. Воно росте, обертає плескати боки, купається в білій купелі, само біле і ніжне, і коли ватаг його виймає, зелені родові води дзвінко стікають в посуду...

Ватаг легко зітхнув. Тепер і спузар може вже глянуть. Славний родився будз, ватагові на втіху і на пожиток людям...

Одчиняються двері нарзтіж, вітер дме з подри, ватра з радості лиже чорний котел, в якому сироватка Єуля коломийки, і серед диму й вогню блищать в спузаря зуби...

А коли сонце заходить, ватаг виносить зі стаї трембіту і трубить побідно на всі пустинні гори, що день скінчився миром, що будз йому вдався, кулеша готова і струнки чекають на нове молоко...

* * *

За своє літування у полонині зазнав Іван немало пригод. Раз він побачив дивну картину. Мав уже гнати вівці до стаї, коли ненароком озирнувся на близький верх. Мряка знизилась і укутала ліс, а він став легкий і сивий, як привид. Тільки полянка зеленіла під ним та чорніла одинока смерека. І ось та смерека закурилась і почала рости. Росте та й росте — і ось виступив з неї якийсь чоловік. Став на полянці, білий, високий, і гукнув назад себе у ліс. І зараз вийшли з лісу олені, один за другим, а що вийде новий, то роги у нього все кращі та веселіші. Гуртом вибігли серни, потремтіли на тоненьких ногах та й почали щипати траву. А що розсиплються серни, то ведмідь їх заверне, отак як

вівці вівчарка. А той білий пасе — ще й погейкує на худібку. Тут раптом звівся вітер, а то стадо як пирсне, так і пропало. Отак як би хукнув на скло, воно за пітніє, а потому щезне усе, наче нічого не було. Він показував іншим, але ті дивувалися: «Де? Сама лиш мряка».

За два тижні «великий» — так вівчарі пошепки називали ведмедя — зарівав ще п'ять корів.

Часто негура³⁰ заставляла вівці у полонині. У густій мряці, білій, як молоко, все пропадало: небо, гори, ліси, пастухи. — Г-ей! — кликав Іван перед себе. — Г-ей! — відзивалось глухо на його поклик, як з-під води, а звідки, де був той, що кричав, — невідомо. Вівці сивим туманом котились попід ногами, а далі пропадали й вони. Іван йшов безпомічний, простягти руки перед собою, наче боявся на щось наткнутись, і кликав: — Гей!.. — Де ти? — обзивалось вже ззаду — і Іван мусив ставати. Стояв безпорадний, згублений у липкому тумані, і коли прикладав до уст трембіту, щоб обізватись, другий кінець трембіти розпливався у мряці, а здушений голос її, тут же на місці, падав йому під ноги. Так вони розгубили кілька овечок.

«Вуйко» роздер ще дві корови, але то було востаннє: добирався вночі до стаї та й настромився

30 Туман.

на кіл. Тепер його шкура сушиться на кілках і на неї брешуть собаки.

Часом біла на полонині плова. Святий Ілля воювавсь з тими — цур їм та пек! Так блискав мечем і так гримав з рушниць — свят єси господи! — що лупилося небо та западало на гори, а щойно лусне, то щось чорне за кожним разом зів'єся туди-сюди — та й шусть під камінь... Він, щез би, глумиться богіві, підставляє, свою гузицю, а вівчареві біда: страху набереться, ще й змокне до нитки...

У петрівку упали зими — і то такі тяжкії, що три дні не сходив сніг. Тоді розчахнулось багато овечок...

Зрідка приходили люди з долини, їх обступали, питаючись навперейми:

— Що чути селом?

І, як ті діти, слухали прості оповідання про те, скільки л юди вробили сіна, що буришки³¹ нема, кукурудзи ріденькі, а Мочарникова Ілена померла.

Потому всі разом пили за здоров'я маржинки, гості набирали у бербениці бриндзи та в мирності знову спускались в долини.

Вечорами біля стаї палали вогні. Вівчарі скидали з себе одержу та трусили над ними воші або, зібравшись докупи, зголоднілі за літо без

³¹ Картопля.

«челядини», вели безконечні масні розмови. Їх регіт покривав навіть сонні зітхання худоби.

Іван, перше ніж облягатись, кликав до себе Миколу, завжди співучого і говіркого.

— Мико!.. Ходи д'мені, браччіку!..

— Почекай, браччіку Йва, я зараз! — гукав од стаї спузар, і вже звідти долітала до Івана його співанка:

Чорногора хліб не родить,
Не родить пшеницю,
Викохує вівчариків,
Сирок і жентицю...

Микола був сиротою і виріс у полонині. «Плекали мя вівці», — говорив він про себе, пригладжуючи непокірні кучерики.

Упоравшись, лягав спузар біля Івана, весь чорний, пересичений димом, й блищав молодими зубами при вогні ватри. Іван присувався ближче до нього, ловив Миколу за шию й прохав:

— Оповіж, браччіку, казку якус, ти їх багато знаєш...

З чорного неба капали зорі, й пливла по ньому білим шумом небесна ріка.

В долинах дрімали гори.

— Відай, ростут, — кидав наче до себе Іван.

— Хто?

— Гори.

— Перше росли, тепер перестали...

Микола мовкне, але потім додає стиха:

— З первовіку не було гір, лише вода... Така вода, гейби море без берегів. Та й бог ходив водою. Але раз він уздрів, що на воді крутиться шум. «Хто ти є?» — запитав. А воно каже: «Не знаю. Живий сме, а ходити не можу». А то був аридник. Бог про него не знав, бо він був, як бог, з первовіку. Дав бог йому руки та й ноги, і ходять вже разом оба побратими. От вкучилось їм все по воді ходити, схотів бог землю зробити, а як дістати з дна моря глини — не знає, бо бог все знав на світі, лише нічого не вмів зробити. А аридник мав силу до всього — та й каже: «Я бих туди пронир». — «Пронри». От він пірнув на дно, згріб в жменю глини, а решту сховав до рота для себе. Узяв бог глину, розсіяв. «Більше нема?» — «Нема». Поблагословив бог ту землю, та й почала вона рости. А та, що в роті у сотони, росте й собі. Росте та й росте, вже й рота розперла, не можна йому дихати вже, очі на лоба лізуть. «Плюй!» — радить бог. Зачав він плювати, та й де лиш плюне, там виростають гори, одна вище за другу, до самого неба доходять. Вони б і небо пробрили, коли б бог не заляв. Відтоді перестали гори рости...

Дивно Іванові, що такі красні гори, такі веселі, а сотворив їх злий.

— Кажи, браччіку, далі, — просить Іван, а Микола знов починав:

— Арідник був здатний до всього, що надумав — зробив. А бог, як що хотів мати, мусив вимудровувати в нього або украсти. Поробив арідник вівці, зробив си скрипку і грав, а вівці пасуться. Побачив бог та й вкрав тото в него, і вже обоє пастушат. Що є на світі — мудрощі, штудерація всяка, — то все від нього, від сотони. Де що лиш в — віз, кінь, музика, млин або хата, — все вигадав він... А бог лиш крав та давав людям. Таке-то...

Раз арідник змерз та й, щоб загітись, вигадав ватру. Прийшов бог до ватри і дивиться на вогонь. А той вже знав, чого він. «Все ти, каже, у мене покрав, а сього не дам». Але дивиться арідник, а бог кладе вже ватру. Так йому стало досадно, що він озьмив та й плюнув у божу ватру. А з тої слини і знявся над вогнем дим. Перше ватра була без диму, чиста, а відтоді курить...

Довго Микола оповідає, а коли ненароком згадає чорта, Іван хрестить груди під кептарем. Микола ж тоді плює, аби нечистий не мав над ним сили...

* * *

Занедужав Микола — і Іван замість нього

пильнує ватри. Проти вогню, на лаві, спить ватаг, а там, в кутку, де неспокійно хвилюють тіні од бербениць, постогнує хорий. В чорнім котлі кипить вода, дим збивається вгорі, під дах, і вилітає крізь Єнти. Часом нечистий дихне у діру, і тоді дим з силою буха та гризе очі, але то добре, бо не можна заснути. А сон налягає. Щоб одігнати його, Іван встромлює очі в живий вогонь. Він мусить сокотити вогонь, сю полонинську душу, бо хто знає, що б сталось, якби не вберіг! Весела грань сміється до Івана з-під важкого накладу і раптом чезне. Перед очима пливуть вже зелені плями, розпливаються у царинки, у смерековий ліс. По царинці ступають білі ноги Марічки. Вона кида в поліг граблі і простягає до нього руки. І у ту мить, коли Іван ось-ось мав почути м'яке тіло Марічки на своїх грудях, з лісу виходить з риком ведмідь, а білі вівці мечуться вбік і одділяють його од Марічки. «Ху, пек ті та цур!.. Невже заснув?» Жар з ватри кліпає оком, ватаг хропе, а під чорним покривалом рухливих тіней стогне Микола.

Чи не пора варити кулешу на сніданок для вівчарів?

Іван виходить з стаї.

Тиша і холод обіймають його. Десь в загородах диха худібка, збились вовною вівці, слабо блищать біля застайок ватри. Вівчарки обступили Івана, витягують залежане тіло,

гребуться і тнуться до ніг. Чорні гори залляли долини, як велетенська отара. Вони вікують у такій тиші, що чують навіть дихання худоби. А над ними розстелилося небо, ся полонина небесна, де випасаються зорі, як білі овечки. Чи ще щось є в світі, oprіч сих двох полонин? Одна послалась долом, друга горою, а між ними, як дрібна цятка, чорніє пастух.

А може, нема нічого. Може, ніч затопила вже гори, може. зсунулись гори, роздушили усе живуще і лиш одно Іванове серце глухо калата під кептарем у безконечних мертвих просторах? Самота, як біль зубів, почина ссать йому серце. Щось велике, вороже душить його, ся затверділа тиша, байдужний спокій, сей сон небуття. Нетерплячка стука йому до голови, за горло хапає неспокій — і, стрепенувшись раптом, він з криком, улюлюканням й зойком кида собою у полонину, щоб серед Євалту вівчарок дико ревучим клубком зламати тишу, розбити ніч на скалки, як камінь шибку. Ов-ов-во!.. — одзиваються збуджені гори... Га-га-га... — повторяють в тривозі далекі верхи, і знову зімкнулась розбита тиша. Вівчарки вертають назад, скалять до Івана зуби та махають хвостами.

Але зробилось іще сумніше. Схотілось сонця, веселого шуму ріки, теплого хатнього духу, розмови. Жаль вхопив серце, солодка туга. Згадки почали його заливати та хвилюватись перед очима.

І раптом почув він тихе: «Іва-а!» Хтось його кликав. О! Знову: «Іва-а!...»

Марічка? Де вона взялась? Прийшла на полонину? Вночі? Заблудилась і кличе? Чи, може, йому причулось? Ні, вона тут. Серце калата в Іванових грудях, але він вагається ще. Куди іти? І знову, утретє, долітає до нього звідкись: «Іва-а!...» Марічка... вона... напевно... Він біжить навпростець, без стежки, туди, звідки чув голос, але стрічає лиш прірву, кудою не можна ні збігти, ані дістатись на полонину. Стоїть й заглядає у чорну безодню. Тоді йому робиться ясно: се його кличе лісна. І, хрестячи груди та озираючись лячно, він повертає до стаї.

Пора варити кулешу. В киплячий казан він сипле муку, крає її навхрест, і скоро запашна пара мішається з запахом диму. Ватаг потягається вже... почина дніти. Але хто його кликав? А може, то була таки Марічка?

Його тягне подивитися ще, коли стало видніше. Йде в полонину. Холодні роси сідають йому на постолі, небо зачервонилось, і зблідли зорі. Іван виходить на верх — і раптом холоне. Де він? Що з ним? Куди ділися гори? Води обляли кругом полонину, потопили верхи, і полонина пливе самотою в безкрайому морі. Од Чорногори подихнув вітер, повні води хвилюються стиха, чутно, як невидиме ще сонце росте в глибині, а ось

виткнувся з моря весь сивий верх, з якого стікає вода. Сильніше подиха холод, зростають вали на морі, і верхи, один за другим, пробиваються з білої піни. Світ наче наново родився. Води постікали з верхів і ходять вже під ногами, сонце простелило на небі свою корону і ось-ось покаже лице, а з стаї несеться сумний голос трембіти і будить зі сну полонину.

* * *

Так літував Іван у полонині, аж поки вона не спустилася. Стекла маржинка назад в долини, розібрана хазяями, одтрембітали своє трембіти, лежать здоптані трави, а вітер осінній заводить над ними, як над мерцем. Лишилися тільки ватаг зі спузарем. Вони мусять чекати, аж згасне вогонь, той вогонь полонинський, що сам народився, неначе бог, сам має й заснути. А коли і їх вже не стало, на засмучену полонину приволіклась мара та й нипа по стаї й по загородах, чи не лишилось чого для неї.

* * *

Надаремне Іван поспішав з полонини: він не застав Марічки живою. За день перед сим, коли брела Черемош, взяла її вода. Несподіван о

заскочила повінь, люті габи³² збили Марічку з ніг, кинули потім на гоц³³ і понесли поміж скелі в долину. Марічку несла ріка, а люди дивились, як крутять нею габи, чули крики й благання і не могли врятувати.

Іван не вірив. Се, певно, штуки Гутенюків. Дізнались про їхнє кохання й сховали Марічку.

А коли зо всіх боків чув лиш те саме, рішив шукати тіла. Мусило ж прибитись десь до кашіци³⁴, десь люди мали його спіймати. Пішов вздовж річки, повний пекучого гніву і злоби до її вічного шуму, до киплячої люті.

В одному селі знайшов-таки тіло. Його вже витягли на зарінок, але він не пізнав в ньому Марічки. Се не Марічка була, а якийсь мокрий лантух, синя кривава маса, стерта річним камінням, як у млині...

Великий жаль вхопив Івана за серце. Зразу його тягло скочити з скелі у крутіж: «На, жери і мене!» Але потому щемлячий тусок погнав його в гори, далі од річки. Затуляв вуха, щоб не чути зрадливого шуму, що прийняв в себе останнє дихання його Марічки. Блукав по лісі, поміж

³² Габа — хвиля.

³³ Гоц — водопад.

³⁴ Кашіца — дерев'яна обшивка берегів.

камінням, в заламах, як ведмідь, що зализує рани, і навіть голод не міг прогнати його в село. Знаходив ожини, гогози, пив воду з потоків і тим живився. Потому щез. Люди гадали, що він загинув з великого жалю, а дівчата склали співанки про їхнє кохання та смерть, які розійшлися по горах. Шість літ не було чутки про нього, на сьомий раптом з'явився. Худий, зчорнілий, багато старший од своїх літ, але спокійний. Оповідав, що пастушив на угорському боці. Ще з рік так походив, а відтак оженився. Треба ж було газдувати.

Коли замовкли стріли пістолів і одспівали весілля, а жінка пригнала до загороди вівці й корови, Іван був задоволений навіть. Його Палагна була з багацького роду, фудульна, здорова дівка, з грубим голосом й властою шиєю. Правда, вона любила пишне лудіння, і немало десь піде грошей на шовкові хустки та дорогі згарди, але то байка! Поглядаючи на овечки, що бляли в загородах, на свій писаний ботей³⁵, на корови, що дзвонили та рули по випасах в лісі, — він не журився.

Тепер він мав коло чого ходити. Не був жадний багатства — не па те гуцул жиє на світі, — саме плекання маржинки сповняло радістю серце. Як дитина для мами — та кою була для нього худібка. Весь час, всі думки займала турбота про

35 Стадо.

сіно, про вигоди маржинці, щоб не заслабла, щоб хто не зурочив, щоб вівці щасливо котились, а корови уположались. Скрізь, од усього була небезпека, і треба було добре глядіти маржину од гадини, звіра і од відьом, які всякими способами потягали манну з коров та потинали худібку. Треба було багато знати, підкурювать, ворожити, збирати помічне зілля і замовляти. Палагна йому помагала. З неї була добра газдиня, і свої вічні турботи він ділив з нею.

— Ну і сусіди дав нам пан-біг! — жалілась вона чоловікові. — Війшла даві в притулу Хима, глянула на ягнета та як сплесне в долоні: «їй! Які вони файні!» На, маєш, гадаю собі. Не встигла та за поріг, а двоє ягнет закрутилось на місці — та й вже по них... Ігій на тебе, відьмо...

— А я йду сночі, — оповідав Іван, — повз її хату та й дивлюся — кочється шос кругле, гейби капшук. Та й світиться так, наче зірниця. Став я й дивлюся, а воно по царинці, через воринне та й просто в Химині двері... Абих так здоров був!.. Якби був догадався та зняв свої гачі, може б, ними відьму імив, а так пропало...

З другого боку, на найближчій горбі, сусідив Юра. Про нього люди казали, що він богує. Він був як бог, знаючий і сильний, той градівник і мольфар. В своїх дужих руках тримав сили небесні й земні, смерть і життя, здоров'я маржини й людини, його

боялись, але потребували усі.

Траплялось, що і Іван звертався до нього, але за кожним разом, стрічаючи погляд чорних пекучих очей мольфара, спльовував непомітно: «Сіль тобі в оці!..»

Проте найгірше докучала їм Хима. Стара улеслива баба, завжди така привітна, вона вечорами перекидалась в білого пса та нипала по загородах сусідських. Не раз Іван метав сокирою в неї, жбурляв вилами та проганяв.

Ряба корова на очах худла і все менше та менше давала подою. Палагна знала, чия то справа. Вона підглядала, говорила примівки, по кілька разів на вечір бігала до коров, вставала навіть вночі. Раз наробила такого крику, що Іван біг в загороду як навіжений і мусив одганяти од порога велику жабу, що намагалась перелізти у хлів. Але жаба раптом десь щезла, а з-за вориння скрипів вже голосок Химин:

— Добрий вам вечір, сусідоньки красні...
хе-хе...

Безвстидна!

Чого вона тільки не виробляла, ота родима відьма! Перекидалась у полотно, що біліло смерком попід лісом, повзла вужем або котилась горбами прозорим клубком. Співала, нарешті, місяць, щоб було темно, як йде до чужої худоби. Не один присягався, що бачив, як вона терницю доїть: заб'є

у неї чотири кілки, неначе дійки, — і надоїть повну дійницю.

Скільки клопоту було в Івава! Він не мав навіть коли спам'ятатись. Газдівство потребувало вічної праці, життя маржини так тісно в'язалось з його власним життям, що витісняло всякі інші думки. Але часами, несподівано зовсім, коли він зводив очі на зелені царинки, де спочивало в копицях сіно, або на глибокий задуманий ліс, звідти злітав до нього давно забутий голос:

Ізгадай мні, мій миленький,
Два рази на днину,
А я тебе ізгадаю
Сім раз на годину...

Тоді він кидав роботу і десь пропадав.

Фудульна Палагна, що звикла шість день на тиждень робити і тільки в свято одпочивала, пишаючись красним лудінням, сердито дорікала за його примхи. Але він гнівався:

— Заткнися. Пазь лиш своє і дай мені спокій...

Він сам сердивсь на себе: «Нащо воно?» — і винувато йшов до худоби.

Приносив їй хліба чи грудку солі. З довірливим риком тяглася до нього його біланя або голубаня, висувала теплий червоний язик і разом з

сіллю лизала руки. Вогкі блискучі очі приязно дивились на нього, а теплий дух молочного вим'я та свіжого гною знову вертали втрачений спокій і рівновагу.

В кошарі його обливало ціле море овець, таких маленьких, круглих. Вони знали господаря свого, сі барани і ягниці, і з радісним беканням терлись до його ніг. Він запускав пальці в пухнату вовну або з батьківським почуттям брав на руки ягня — і дух полонини віяв тоді над ним та О кликав у гори. Ставало спокійно і тепло на серці.

У сьому була Іванова радість.

Чи він кохав Палагну? Така думка ніколи не займала його голови. Він газда, вона газдиня, і хоч дітей у них не було, зате була худібка — чого ж ще більше? На добрім хазяйстві Палагна набралась тіла, стала повна й червона, курила люльку, як Іванова мати, носила пишні шовкові хустки, а на воластій шиї блищало у неї стільки намиста, що челядь з заздрощів аж розсідалась. Вони їздили разом до міста або на храм. Палагна сама сідлала свого коня і закладала червоний постіл в стремено так гордо, неначе всі гори належали тільки до неї. На храмах були люди та далекі роди, пінилось пиво, лилась горілка, злітались усякі новини з далеких гір, Іван обіймав молодиці, Палагну цілували чужі чоловіки — ото диво яке! — і вдоволені, що набулись так файно, вони вертались знову до

щоденних турбот.

До них теж приїздили чесні газди в гостину.

— Слава Ісусу. Як жінка, маржинка, ци дужі?

— Гаразд, як ви?...

Засідали за мережаний стіл, тяжкі в своїм овечім убранні, і споживали вкупі свіжу кулешу та гусянку гостру, од якої облазив язик.

Так йшло життя.

Для праці — будні, для ворожіння — свято.

На святий вечір Іван був завжди в дивнім настрої. Наче переповнений чимсь таємничим й священним, він все робив поважно, неначе службу божу служив. Клав Палагні живий вогонь для вечері, стелив сіно на стіл та під столом і з повною вірою рикав при тім, як корова, бляев вівцею та ржав конем, аби велася худоба. Обкурював ладаном хату й кошари, щоб одігнати звіра й відьом, а коли червона од метушні Палагна серед курива того ознаймляла нарешті, що готові усі дванадцять страв, він, перше ніж засісти за стіл, ніс тайну вечерю худобі. Вона першою мусила скоштувати голубці, сливи, біб та логазу, які так старанно готувала для нього Палагна. Але се було не все. Ще годилось закликать на тайну вечерю усі ворожі сили, перед якими берігся через ціле життя. Брав в одну руку зі стравою миску, а в другу сокиру і виходив надвір. Зелені гори, убравшись у білі гуглі, прислухались чуїно, як дзвеніло на небі золото зір,

мороз блискав срібним мечем, потинаючи згуки в повітрі, а Іван простягав руку у сю скуту зимою безлюдність і кликав на тайну вечерю до себе всіх чорнокнижників, мольфарів, планетників всяких, вовків лісових та ведмедів. Він кликав бурю, щоб була ласкава прийти до нього на ситі страви, на палені горілки, на вечерю святу, — але вони не були ласкаві і ніхто не приходив, хоч Іван спрошував тричі. Тоді він заклинав їх, щоб не з'являлись ніколи, — і легко зітхав.

Палагна чекала в хаті. Вогонь в печі лежав втомившись, тихо дрімаючи жаром, страви спочивали на сіні, різдвяна мирність спливала з темних кутків, голод тягнув до їжі, але вони ще не сміли сісти за стіл. Палагна поглядала на чоловіка — і в згоді вони разом згинали коліна, благаючи бога, щоб припустив до вечері ті душі, що їх ніхто не знає, що пропадом пропадають, бутанами побиті³⁶, дорогами покалічені, водами потоплені. Ніхто за них не згадає, ані встаючи, ані лягаючи, ніхто не згадає, дорогою йдучи, а вони, бідні душі, гірко пробувають у пеклі, чекаючи вечора святого...

І коли так молились, Іван був певний, що за плечима у нього плаче, схилившись, Марічка, а душі нагло померлих невидиме сідають на лави.

³⁶ На роботах у лісі.